

ס. פאולא, ברזיל
י"ג בטבת תשפ"ב

מי נהר

פנינים לפרשת ויחי תשפ"ב

האם יעקב אבינו נקבר במצרים קודם שהעלוהו לארץ ישראל

אל נא תקברני במצרים, ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם וגו' (מ"ז כ"ט-ל')

בירושלמי מועד קטן (פ"ג ה"ה): מניין לאבל מן התורה שבעה - ויעש לאביו אבל שבעת ימים (נ' י'), ולמידין דבר קודם למתן תורה (פירש בפני משה: בתמיה, שמא משניתנה תורה נתחדשה הלכה).

התוס' במו"ק (כ'. ד"ה מה) כתבו: ומיועש לאביו אבל שבעת ימים' לא מצי לאתויי, דהתם קודם קבורה היה. ובירושלמי משני דאין למידין מקודם מתן תורה, עכ"ל.

הרי שהתוס' פירשו הטעם שאין ללמוד דין אבילות מיעקב משום שהיה זה קודם הקבורה, וקי"ל שאין דין אבילות לפני קבורת המת וסתימת הגולל (כמו שפסק הרמב"ם בפ"א מהלי אבל ה"ב)¹. ואילו הירושלמי נתן טעם אחר - דאין למדין מקודם מ"ת.

נראה לומר דפליגי האם יעקב נקבר תחילה במצרים או לא, וכפי שיבואר.

בגמרא נזיר (ס"ה). ילפינן דהמפנה מת ממקומו נוטלו ואת תפוסתו - היינו עם העפר שמסביבו, מדאמר קרא (פרשתנו מ"ז ל') ונשאתני ממצרים - טול עמי, ופירש רש"י (נזיר שם ד"ה ממצרים): מעפר מצרים טול עמי. והקשה התוס' יום טוב (נזיר פ"ט מ"ג) דלא נמצא בכתוב שנקבר מתחילה במצרים, (וכתב בשם הרמב"ם דאסמכתא היא).

ישוב לקושיית התוס' יו"ט מצינו בדברי הנצי"ב בהעמק דבר (מ"ז ל'), ובמרומי שדה נזיר ס"ה). בשם חותנו הג"ר יצחק מוולוז'ין זצ"ל, וז"ל: בגמרא נזיר דס"ה יליף מהאי קרא דמת יש לו תפוסה מדכתיב ונשאתני ממצרים היינו עפר קבורה. ולכאורה הוא תמוה הא יעקב לא נקבר במצרים אף לשעה. אלא הגמרא מפרשת יתור הלשון הכי - שלא יהיה כן אשר 'ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם', כלומר שמתחילה תקברני במצרים ואח"כ תקח תפוסה משם וקברתני בארץ ישראל, אל נא יהיה כן, וקאי 'אל נא' גם על ושכבתי וגו'². (ובהרחב דבר להלן נ' ב' כתב ליישב בזה הטעם שחנט יוסף את יעקב, עיי"ש).

¹ וכן כתב רבינו בחיי: ויעש לאביו אבל שבעת ימים - אבלות זו קודם קבורה היה, שכן כתוב אחר כך 'וישא אותו בניו ויקברו אותו', אבל האבלות שנצטוונו בדין תורה הוא אחר הקבורה לאחר שישתם הגולל, עכ"ל.

² יש להעיר דלפ"ז 'וקברתני בקבורתם' אינו מתפרש כציווי לקוברו בקבורת אבותיו, אלא כהמשך לקרא דלעיל 'אל נא תקברני במצרים', כלומר שלא יקברוהו תחילה במצרים באופן שיצטרך אח"כ לשאתו ממצרים עם העפר שמשם ולקוברו כך בקבורתם. ונמצא דלא נאמר לו להדיא שום ציווי לקוברו בקבורת אבותיו, (וכן העיר בספר תורת בריסק הערה קפ"ג). ונראה שהדברים יתיישבו היטב עם מה שביאר בשיעורי הגרמ"ד הלוי סאלאוויציק זצ"ל עה"פ (מ"ט כ"ט) ויצו אותם ויאמר אליהם וגו' קברו אותי אל אבותי אל המערה וגו', וז"ל: בתחילת הפרשה כתוב שביקש יעקב מיוסף שיוציאו ממצרים ויקברנו בא"י ואף השביעו על כך, וכאן כתוב שביקש זאת מכל בניו. וצ"ב חדא מה בין הבקשה שביקש מיוסף לבדו ובין הבקשה שביקש מכל הבנים, ועוד מפני מה השביע את יוסף ואת בניו לא השביע. וביאור הדברים הוא דהיו כאן ב' בקשות, האחת להוציאו

[כביאור זה כתבו גם החתם סופר (בחת"ס עה"ת וכן בתורת משה עה"פ ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם), והחיד"א בפני דוד (פרשתנו אות ט'), ובפתח עינים נזיר שם בשם 'הרב החסיד כמהר"ר אברהם גרשון אשכנזי' (ה"ה הרה"ק רבי גרשון מקיטוב גיסו של הבעש"ט זצ"ל)].

ובאמת שכבר קדמום בעיקר ביאור זה בעלי התוס' במושב זקנים, וז"ל: אמרינן בנזיר מנין לתפישת הקבר מן התורה שנאמר ונשאתני - טול עמי מקרקע של מצרים. ותימה להר"ר ישעיה, וכי יעקב אבינו היה קבור במצרים דיליף מיניה תפישת קבר מן התורה - כלומר שיקח ג' אצבעות עפר תיחוח. ותירץ משם ר' חיים, כך הוא פירוש, לעולם לא היה יעקב קבור במצרים, ומה שלמד תפישת הקבר ממנו כך הוא, יעקב היה אומר ליוסף אל נא תקברני וגו' - לכשתצאו ותקחו כל השבטים ותקחו גם אותי תהיו צריכין ליקח עמי תפישת הקבר, ויהא טורח הרבה עליכם, אבל אם תקחני עתה לא תצטרך לא לזה ולא לזה, עכ"ל³.

ומבואר בזה דבאמת לא נקבר יעקב במצרים כלל. אבל החזקוני (מ"ז ל') כתב: ושכבתי - בקבר במצרים, ונשאתני ממצרים - שבתחילה היה נקבר במצרים, כדאיתא (נזיר ס"ד): המוצא מת מושכב כדרכו נוטלו ואת תפוסתו, היכי דמי תפוסה, אמר רב יהודה דאמר קרא ונשאתני ממצרים - טול עמי, עכ"ל. הרי שהבין דברי הגמרא כפשטם, דיעקב אכן נקבר במצרים לפי שעה, ועל כן הוצרכו ליטול עמו מהעפר שסביבו.

מעתה י"ל דהתוס' במו"ק שתירצו דאין ללמוד דין אבילות מיעקב מאחר שהיה קודם קבורה, ס"ל כדעת בעלי התוס' במושב זקנים הנ"ל שיעקב לא נקבר כלל במצרים, ונמצא דיועש לאביו אבל שבעת ימים היה קודם שנקבר. אבל הירושלמי שנתן טעם אחר להא דאין למדין מאבילות דיעקב, י"ל דס"ל כדעת החזקוני שיעקב נקבר כבר במצרים, ומשום הכי אין לומר דמה שאין למדין משם דין אבילות הוא מטעם שהיה קודם הקבורה.

*

על שיטת החזקוני דיעקב נקבר במצרים, קשה לכאורה שהרי יעקב ציוה את יוסף (מ"ז כ"ט) 'אל נא תקברני במצרים'. וכן הקשה בקול הרמ"ז (נזיר פ"ט מ"ג): לא ידעתי איך אפשר להעלות זה לסלקא דעתא דהא כתיב 'אל נא תקברני במצרים'.

ממצרים והשניה לקבורו במערת המכפלה. ואת הבקשה הראשונה ביקש רק מיוסף כיון דבידו הדבר והוצרך אף להשיעו על כך כיון שאם לא ישיענו יעכב פרעה בידו, ורק מחמת השבועה שנשבע לאביו הוא דלא היה יכול לעכב וכמש"כ רש"י (נ"ו). אבל הבקשה השניה ביקש מכל האחים, דביד כולם לקבורו במערת המכפלה, ואותם כבר אין צריך להשיע. והדברים מדוקדקים גם בפסוקים, דעל ההוצאה ממצרים כתיב (נ"ז ז') 'ויעל יוסף לקבור את אביו ואילו אח"כ בארץ כנען לא הוזכר יוסף בפרטות אלא נאמר (נ"י י"ג) 'וישאו אתו בניו ארצה כנען ויקברו אתו במערת שדה המכפלה' - כולם כאחד, עכ"ל. מעתה יבואר דאכן כל בקשת יעקב אבינו מיוסף היתה רק על ההוצאה ממצרים, ואילו את הבקשה לקבורו בקבורת אבותיו ציוה יעקב אח"כ את כל בניו. (אך יצויין שזה דלא כדכתב רבינו בחיי מ"ז כ"ט: ביקש ממנו שני דברים, שלא יקברנו במצרים ושיקברנו בארץ ישראל, עכ"ל).

³ בתוספות חדשים (נזיר פ"ט מ"ג) כתב בשם בעל נזירות שמשון ליישב קושיית התוס' יו"ט: הכי פירשו אל נא תקברני במצרים ושכבתי עם אבותי - פירוש שישכיב אותו שם רק אם תצטרך לקבור במצרים לפי שעה - שלא תוכל לילך תיכף לארץ ישראל - תקח מעפר מצרים גם כן וקברתני בקבורתם, ודוק. דלא כמו שדחק רש"י בחומש שפירש ושכבתי וגו' קאי על הגויעה וכו' ומסרס המקרא, עכ"ל. (והנה גם לפירוש המפרשים הנ"ל נמצא דיושכבתי פירוש קבורה, ודלא כרש"י). וכביאור זה כבר כתב הריטב"א בבא בתרא (ק"א), עיי"ש. וגם לפי ביאורם נמצא שאין ראיה מהגמרא בנזיר שיעקב אכן נקבר לבסוף במצרים.

וצ"ל שכוונת יעקב אבינו היתה על קבורה לצמיתות, אבל לקוברו במצרים לזמן קצר אינו בכלל האיסור. ומדויק לפ"ז שהחזקוני עצמו כתב לשיטתו 'אל נא תקברני במצרים' - להשתקע שם בקבורה⁴.

אמנם בספר רביד הזהב (להגאון הגדול בדורו רבי דוב בער טרייוויש ראב"ד וילנא בימי הגר"א זצ"ל) כתב: ונשאתי ממצרים - בנזיר דריש מייתורא ד'ממצרים' טול עמי מעפר מצרים, מכאן שהמוציא מת נוטלו ואת תפוסתו. **ולכאורה סתירה שהרי כתיב אל נא תקברני במצרים**. ונראה לפרש ד'אל תקברני' היינו בחפירת קרקע מלמטה ומלמעלה. [והא דכתוב פרשת בראשית 'ואל עפר תשוב' לא משמע אלא שבארץ לא יהיה כיסוי דלמטה - כדי שיונח בקרקע]. ובהכי מיושב היכי עברו א"ל תלין, מוכח מכאן דבהאי גוונא, אע"ג דאין עפר מלמעלה לא עבר על 'לא תלין', עכ"ל.

הרי שהוקשה לו איך הותר לקוברו במצרים - אפילו לפי שעה - נגד בקשתו 'אל נא תקברני במצרים'. ונראה דפירש הכתוב כדברי האור החיים: אל נא תקברני וגו' - פירוש אל 'נא' לשון זמן, שאפילו לפי שעה לא יקברו על סמך שישתדל אחר כך להעלותו, אלא תיכף ומיד יעלה, עכ"ל. הרי שפירש תיבת 'נא' מלשון 'עתה' (ראה בדבריו שם לעיל ד"ה אם נא מצאתי חן), והיתה כוונת בקשתו שיעלהו תיכף ומיד ולא יקברו במצרים אפילו לפי שעה. וכן כתב האברבנאל: ומילת 'נא' במקום הזה היא בלשון עתה. (והמלבי"ם פירש נמי: אל נא תקברני במצרים - אפילו לפי שעה. וראה עוד דברי הספורנו בפסוק זה).

וכדי ליישב איך קברוהו נגד בקשתו - נקט הרביד הזהב שיעקב הושם בחפירת קרקע מלמטה (ונתקיים בזה דין קבורה לענין שאין עוברים ב'לא תלין'), ומשום כך הוצרכו באמת ליטול עמו מעפר מצרים שמתחתיו. אמנם לא עברו בזה על מה שאמר 'אל נא תקברני במצרים' מאחר שלא כיסו בעפר מלמעלה.

נמצא דבהא דנחלקו הראשונים - המושב זקנים והחזקוני - אם יעקב אבינו נקבר במצרים או לא, מצינו שיטה אמצעית בדברי הרביד הזהב - שנקבר בחפירת קרקע מלמטה, אבל בלא כיסוי עפר מלמעלה⁵.

.....

⁴ ובאמת שלפי שלשת הטעמים שכתב רש"י - סופה להיות עפרה כנים ושאין מתי חוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחילות ושלא יעשוני מצרים ע"ז - נראה דבאופן שהקבורה ארעית שפיר דמי, (ובפרט לפי מש"כ הכלי יקר דכל החשש שיעשוהו ע"ז הוא 'לפי שיראו שכל עפר הארץ כינים חוץ מקברו על כן יטעו אחריו').

⁵ אמנם בהדרת מרדכי (להגה"ק רבי מרדכי אושמינער זצ"ל, מ"ז ל') דחה דברי הרביד הזהב, וכתב דלא הניחו את יעקב על הקרקע בפטירתו, מדכתיב 'ויאסוף רגליו אל המטה' - ודאי כה נשאוהו במטה, דלמה יטלטלוהו חנם, דאילו היו מטלטלין אותו מהמטה על הארץ לא היה שותק הכתוב להודיענו חידוש כזה. אלא בהכרח דעל המטה גוע, על המטה חנטוהו ועליה נשאוהו. ולא כרביד הזהב שכתב דצריכים להניח המת על הארץ מטעם דכתיב ואל עפר תשוב וכו'. גם קושייתו איך עברו על לא תלין אין בה ממשות, דבשביל כבוד המת מותר להלינו כמבואר ביו"ד (סי' שנ"ז ס"א). והא דבנזיר הביאו גבי מת נוטל את תפוסתו קרא דהכא ד'ונשאתי ממצרים', מפורש בתוס' יו"ט שם מהרמב"ם דדרשא זאת אינה אלא אסמכתא, עכ"ד.

[בעיקר דברי התוס' במו"ק דאין ללמוד אבילות מ'יועש לאביו אבל שבעת ימים' כי שם היה קודם הקבורה, כתב בהדרת מרדכי (ני' י') דבר חידוש, שבאמת השבעה ימים שעשו בגורן האטד היו אחר שחזרו מהקבורה ואין מוקדם ומאוחר בתורה, עיי"ש כל דבריו ומה שביאר בדרך זה דברי התוס' עצמם. וראה אבן עזרא (ני' י') דמשמע כדבריו].

הבטה בפני המתברך מועילה שתחול הברכה

ועיני ישראל כבדו מזקן לא יוכל לראות ויגש אתם אליו וישק להם ויחבק להם (מ"ח י')

כתב האור החיים: ועיני ישראל כבדו וגו' - צריך לדעת למה כתב הודעה זו במקום זה, ומה קשר ושייכות לדבר זה עם הסמוך לו 'וישק להם ויחבק להם'.

בביאורו של הספורנו לפסוק זה מיושבת היטב שאלת האוה"ח, וז"ל: לא יוכל לראות - היטב כדי שתחול עליו ברכתו בראותו אותם, כענין אשר תראנו משם (פ' בלק כ"ג י"ג), וכענין ויראהו ה' את כל הארץ (פ' ברכה ל"ד א') - כדי שיברך אותם. וישק להם ויחבק להם - כדי שתדבק נפשו בהם ותחול עליהם ברכתו.

וכן ביאר בצרור המור כאן: ואמר 'לא יוכל לראות' - כלומר לא יוכל לראותם בטוב עין בעין כדי שתחול הברכה עליהם, ולכן 'וישק להם ויחבק להם' - כדי להדביק מחשבתו בהם ולברכם, עכ"ל⁶. וכן פירש מהר"י קארו בתולדות יצחק כאן: ועיני ישראל כבדו מזקן, היה ראוי שיאמר זה קודם שיאמר מי אלה, ויהיה טעם למה שאמר 'מי אלה' ולמה לא הכירם וכו'. והתשובה שהרוצה לברך או לקלל צריך לתת עיניו בו לשתחול הברכה וכו', לזה אמר אי אפשר שתחול הברכה עליהם מצד נתינת עיניו בהם - שעניי ישראל כבדו מזקן, ולכן הוצרך לשים זרועותיו עליהם ולנשקם ולחבקם, לשבזה תדבק נפשו בהם ותחול הברכה.

עד"ז כתב בהעמק דבר עה"פ (מ"ח ח') ויאמר מי אלה: שהרוצה להמשיך רוח"ק לברכה לאהבה עושה פעולות להרגיל אהבה להתברך, והרבה מועיל לזה הבטה בעין חודרת לאהבה, ועוד מועיל לזה הזכרת שם המתברך, ולכן כשרצה יעקב להעיר אהבה ביקש שיזכיר יוסף אותם בשם⁷. ועיני ישראל כבדו מזקן לא יוכל לראות' - כדי להוסיף עוד אהבה ע"י הסתכלות יפה, על כן עשה פעולות אחרות במשמוש ידיים וברעיון שקוע בהם לאהבה.

*

נתבאר בדברי הספורנו, הצרור המור, התולדות יצחק וההעמק דבר - דראיית פני המתברך מועילה ופועלת שתחול הברכה עליו.

והנה אמרו בברכות (ל"ד.): כל המבקש רחמים על חבירו אין צריך להזכיר שמו, שנאמר (במדבר י"ב י"ג) 'אל נא רפא נא לה' ולא קמדכר שמה דמרים.

וכתב המגן אברהם (סימן קי"ט סק"א) בשם מהרי"ל: המבקש רחמים על חבירו אין צריך להזכיר שמו, והני מילי בפניו אבל כשמתפלל שלא בפניו צריך להזכיר שמו⁸.

⁶ וכ"כ בצרור המור פרשת תולדות עה"פ (כ"ז כ"ו) גשה נא ושקה לי בני: ולפי שצריך המברך לראות פנים בפנים למי שרוצה לברך, ויצחק כהו עיניו, אמר 'גשה נא ושקה לי בני' כמו שאמר ביעקב ועיני ישראל כבדו מזקן לא יוכל לראות וישק להם.

⁷ וראה דבריו בפסוק ט' שהסביר טעם הדבר שיוסף לא הזכירם בשםם אלא אמר 'בני הם'.

וראה עוד העמק דבר בפרשת תולדות (כ"ז כ"ד) שכתב: ויאמר אתה זה בני עשו - לא כחזור ומסתפק, דא"כ מה חשב שיועיל בהשיבו שנית 'אני', אלא בשביל שנדרש לברכה לעורר אהבה להתברך, ומזה הטעם אמר לו אח"כ 'גשה נא ושקה לי', על כן הזכיר אותו בשמו - דהזכרת השם מועיל לעורר אהבה כאשר יבואר להלן וכו', ויבואר שם שיעקב אבינו עשה ג"כ כך לעורר אהבה לבני יוסף, עכ"ל.

⁸ ובזה מיושבת קושיית היעב"ץ על דברי הגמרא בברכות שם: וצ"ע בספר הזוהר (פ' וישלח קס"ט). עה"פ הצילני נא מיד אחי מיד עשו, דדייק שלא די אפילו בהזכרת שמו אלא שצריך לבאר היטב על מי מתכוין בתפילתו, עם שלא היה לו אח אחר זולת עשו לבדו. ואין נראה לחלק בין בקשת רפואה לבקשת הצלה, עכ"ל. ולפ"ד המהרי"ל מובן דשם הוצרך להזכיר שמו כיון שלא היה בפניו.

[וְזוֹלֵל הַמַּהְרִי"ל (מְנַהֲגִים, שְׂמֵחוֹת אוֹת א') : אָמַר מֵהֶרֶשׁ הָעוֹמֵד אֶצֶל כָּל חוֹלָה וּמִתְפַּלֵּל אֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שֵׁם הַחוֹלָה, וְרֹאיהָ מִשֶּׁה רִבִּינוּ ע"ה שֶׁאָמַר 'אֵל נָא רְפָא נָא לָהּ' וְלֹא הַזְכִּיר שֵׁם מֵרִים, אֲבָל כְּשֶׁמְבַרְכִּין אוֹתוֹ וְאֵין עוֹמְדִים אֶצְלוֹ יֵשׁ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ, עַכ"ל⁹.

בְּגִלְיוֹנֵי הַש"ס תַּעֲנִית (כ"ג:) הִקְשָׁה מִהַמַּעֲשֶׂה דֹאִיתָא שֶׁם בֶּרֶב מִנִּי וְרַבִּי יִצְחָק בֶּן אֱלִישִׁיב - 'אָמַר לֹא מִיִּקְבְּלִי עָלַי אִינְשֵׁי בֵּיתִי, אָמַר לִיה מַה שְׁמָה - 'חֲנָה', 'תַּתִּיפִי חֲנָה' וְנִתְיַפֵּת'. וְכֵן מִהַמַּעֲשֶׂה שֶׁם (כ"ה). בֶּרֶבִי חֲנִינָא בֶּן דּוּסָא : הוּא לִיה הֵיכֵל שִׁיבְבַתָּא דְקָא בְּנִיא בֵּיתָא וְלֹא מִטּו כְּשׁוּרִי, אֵתִיא לְקָמִיהָ אָמַרָה לִיה בְּנִיתִי בֵּיתִי וְלֹא קִמְטוּ כְּשׁוּרָאִי, אָמַר לָהּ מַה שְׁמָךְ, אָמַרָה לִיה 'אִיכּוּ', אָמַר 'אִיכּוּ נִימְטוּ כְּשׁוּרִיךְ'. הִרִי שְׁבִיקֵשׁ לְדַעַת אֶת שְׁמָה כְּדִי שִׁיכּוֹל לְהַתְפַּלֵּל עֲלֶיהָ, אָף שֶׁעֲמַדָּה לִפְנֵינוּ. וְקִשָּׁה מִהַמְּבֹאֵר בְּבִרְכוֹת דָּאֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל מִי שֶׁמִּתְפַּלֵּל עֲלָיו, וְכַפִּי שְׁבִיאָר הַמַּהְרִי"ל דִּהֵינּוּ כְּשֶׁעוֹמֵד לִפְנֵינוּ.

וְכֵן הִקְשָׁה הֶבֶן יְהוּדֵעַ (בְּבִרְכוֹת שֶׁם) : כָּל הַמְּבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חֲבִירוֹ אֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ - יֵשׁ לְהַקְשׁוֹת מִמָּה שֶׁכְּתוּב בְּתַעֲנִית דָּף כ"ג גְּבִי רַב מִנִּי שְׁבַקֵּשׁ מִרְבִּי יִצְחָק בֶּן אֱלִישִׁיב שִׁתְּפַלֵּל בְּעַד אֲשֶׁתוֹ שֶׁתַּתִּיפָהּ, וְשָׂאֲלוּ מַה שְׁמָה וְאָמַר לוֹ חֲנָה, וְהַתְּפַלֵּל תַּתִּיפָהּ חֲנָה. וְאִם תֹּאמַר שֶׁאֵין הַתֵּם שֶׁלֹּא הִיתָה לִפְנֵינוּ וְלֹא הִיא מְכִירָה¹⁰, הִנֵּה מְצִינוּ עוֹד שֶׁם בְּדָף כ"ה בְּשִׁיבְבַתָּא דְר' חֲנִינָא בֶּן דּוּסָא דְקָא בְּנִיא בֵּיתָא, וְלֹא מִטּו כְּשׁוּרִי, וְשָׂאֲלָה לָהּ מַה שְׁמָךְ, אָמַרָה לוֹ אִיכּוּ, וְהַתְּפַלֵּל אִיכּוּ נִימְטוּ כְּשׁוּרִיךְ. נִמְצָא דְקָפִיד לְזַכּוֹר אֶת הַשֵּׁם בְּתַפִּילָה, עַכ"ל¹¹.

לְאוֹר דְּבָרֵי הַמְּפָרְשִׁים הַנ"ל שֵׁשׁ כַּח בְּרֵאִיִּית פְּנֵי הַמִּתְבָּרֵךְ לְפַעוֹל שֶׁתְּחוֹל הַבְּרָכָה, יֵשׁ לְתַרְץ קוֹשִׁיִּיתָם, דִּי"ל דֵּהָא שָׁאֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שֵׁם חֲבִירוֹ שֶׁעוֹמֵד לִפְנֵינוּ, הֵינּוּ דּוּקָא בְּאוֹפֶן שְׁמַבִּיט בּוֹ, דֵּהֲהִבְטָה בְּפִנּוּ יֵשׁ בְּכַחַה לְפַעוֹל וּבִזָּה תּוֹ אֵין צוֹרֵךְ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ. מִשָּׂא"כּ בְּמַעֲשֶׂה דְרַבִּי יִצְחָק בֶּן אֱלִישִׁיב וְכֵן בְּמַעֲשֶׂה רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוּסָא דְמִיָּירִי שֶׁהַתְּפַלֵּלוּ עַל נָשִׁים, בּוֹדָאִי שֶׁלֹּא הִיוּ מְבִיטִים בְּפָנֵי אִשָּׁה, וְעַל כֵּן שְׁפִיר הוּצְרָכוֹ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ בְּתַפִּילָתָם, וְדוּקָא¹².

⁹ הִנֵּה אָף דְּבִמְרָא מִשְׁמַע שָׁאֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ (וְכֵן כָּתַב הַפְּרִי חֲדָשׁ בְּסִי' קִי"ט דְּמִשְׁמַע שָׁאֵם יִרְצָה לְהַזְכִּיר מְזִכִּיר), מְכַל מְקוֹם בְּגִלְיוֹנֵי הַש"ס שֶׁם הִבִּיא מִסְפֵּר הַפְּרָדֶס לְרִשְׁי"י (סִי' רַפ"ז) שְׂרָאוּי דּוּקָא שֶׁלֹּא לְהַזְכִּיר. וְכֵן מְבֹאֵר מִדְּבָרֵי הַגְּר"א בְּבִיאורֵי אֲגָדוֹת שֶׁם (הו"ד בֶּאֱבָן שְׁלֵמָה פ"ט אוֹת י"ד) דְּכִשְׁלָא מְזִכִּיר שֶׁם חֲבִירוֹ שֶׁמִּתְפַּלֵּל עֲלָיו 'בִּזָּה מְקוּבֵּל יוֹתֵר הַתְּפִילָה שָׁאֵין מְעִינִים עֲלָיו'. וְהַחֲתָם סוֹפֵר (בְּחִידוּשָׁיו לְנִדְרִים מ'). כָּתַב בְּשֵׁם הַמְּקוּבָּלִים כִּי יֵשׁ בְּהַזְכֵּר שְׁמוֹ קֶצֶת הַתְּעוֹרְרוֹת הַדִּין עֲלָיו. וּבִקְבַּ הַיֶּשֶׁר (ס"פ ע"א) כָּתַב נִמִּי : וְצָרִיךְ הָאָדָם לִיזָהַר שֶׁלֹּא לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ בְּתַפִּילָתוֹ דְּכִיּוֹן דְּמְזִכִּיר שְׁמוֹ אִזּוֹ מְשַׁגְּחִין לְעֵין עֲלָיו בְּמַעֲשָׁיו, וְכֵן יִמְצָאוּ מְקַטְרִיגִים דִּינֻקִּי לִיה ח"ו.

¹⁰ לְכַאוֹרָה מִמָּה שֶׁנִּקְטַּ בְּלִשׁוֹן 'תַּתִּיפִי חֲנָה' מִשְׁמַע שֶׁהִיתָה עוֹמֵדָת לִפְנֵינוּ.

¹¹ וְכֵן הִקְשָׁה הֶבֶן יְהוּדֵעַ בְּתַעֲנִית (כ"ה.) : אָמַר לָהּ מַה שְׁמָךְ אָמַר לִיה אִיכּוּ, י"ל לְמָה הוּצָרֵךְ לִידַע שְׁמָה, כִּיּוֹן דְּעוֹמֵדָת לִפְנֵינוּ יִתְפַּלֵּל עֲלֶיהָ בְּלִי הַזְכֵּרָתָה שְׁמָה, וְכִמּוֹ שֶׁמְצָאֵנוּ גְּבִי מֵרִים דֵּהַתְּפַלֵּל מִשֶּׁה רִבִּינוּ ע"ה עֲלֶיהָ וְלֹא הַזְכִּיר שְׁמָה מִפְּנֵי שֶׁהִיתָה לִפְנֵינוּ, עַכ"ל. עִי"שׁ מַה שֶׁכָּתַב (וְעִי"ע דְּבָרָיו שֶׁם כ"ג:).

¹² אִמְנָם יֵשׁ לְהַעִיר מִמָּה שֶׁכָּתַב הַנְּצִי"ב בְּמֵרֹמֵי שְׂדֵה (בְּבִרְכוֹת שֶׁם) : כָּל הַמְּבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל חֲבִירוֹ אֵינוֹ צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ, נִרְאֶה דְּמִיָּירִי עוֹמֵד אֶצְלוֹ אוֹ עֶסוֹק בּוֹ, וְכִמּוֹ בְּהָא דְּמֵרִים שֶׁהִיא אַהֲרֵן מְדַבֵּר עִם מִשֶּׁה אוֹדוֹתָהּ, אֲבָל בְּלֹא זֶה וְדָאִי הַהֲכָרָה לְהַזְכִּיר שֵׁם הַחוֹלָה, עַכ"ל. הִרִי שְׁלִדְבָרֵינוּ לֹא דּוּקָא כְּשֶׁעוֹמֵד לִפְנֵינוּ הוּא דָּאֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ אֲלֵא גַם כְּשֶׁעֶסוֹק בּוֹ, וְנִקְטַ שְׁכַךְ הִיא הַמַּעֲשֶׂה בְּמֵרִים. וְלִפ"ז אֵין בִּיאורֵנוּ עוֹלָה יָפָה. אִמְנָם מְדַבְּרֵי הַמַּהְרִי"ל מוֹכַח דְּס"ל שְׁמֵרִים עֲמַדָּה לִפְנֵי מִשֶּׁה, וּמִשְׁמַע מְדַבְּרֵינוּ דְּדוּקָא בְּכֹאֵי גוֹוָנָא הוּא דָּאֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר שֵׁם מִי שֶׁמִּתְפַּלֵּל עֲלָיו, וְשְׁפִיר י"ל דִּהֵינּוּ מַחֲמַת שְׁמַבִּיט בְּפִנּוּ.

המחזיק תורה זוכה שלעתיד ידע את התורה

זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וגו', יששכר חמור גרם וגו' (מ"ט י"ג-י"ד)

כתב רש"י: שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה (דברים ל"ג י"ח) שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך, זבולון יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה באהלך.

ובמדרש כאן (ב"ר צ"ט ט'): זבולון לחוף ימים ישכון, הרי זבולון קדם ליששכר שכן מייחסן יששכר זבולון. ולמה כן, אלא שהיה זבולון עוסק בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה וזבולון בא ומאכילו לפיכך קדמו. וכן משה אומר שמח זבולון בצאתך למה שיששכר באהלך, שלך הן שאת מסייעו לישוב בהן¹³.

בטור ושו"ע (יו"ד ר"ס רמ"ו) איתא: ומי שאי אפשר לו ללמוד מפני שאינו יודע כלל ללמוד או מפני טרדות הזמן - יספיק לאחרים הלומדים ותחשב לו כאילו הוא לומד בעצמו, כמו שדרשו חכמים בפסוק שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך. וכתב בביאור הגר"א (סק"ז) דמקור הדברים הוא במדרש בראשית רבה הנ"ל.

והנה כתב החיד"א בפרשתנו (פני דוד אות י"ג, לחם מן השמים אות כ'): זבולון לחוף ימים ישכון, אפשר במה שאמרו ז"ל **דהמחזיק ביד התלמיד חכם יושב במחיצת התלמיד חכם ויודע תורה**. וזהו שאמר 'לחוף ימים' - רמז לתורה שבכתב ובעל פה שנמשלו למים, ומים עמוקים כמי הים, 'ישכון' - לעתיד במחיצת התלמיד חכם. וזהו 'לחוף ימים'. וזוכה לזה כי בעוה"ז 'והוא לחוף אניות' - להספיק ליששכר, על כן ישכון לבטח לעתיד במחיצת התלמיד חכם בישיבה של מעלה, והיינו לחוף ימים כאמור, עכ"ל. וכ"כ בספרו ראש דוד פרשת וזאת הברכה, והוסיף: וזהו שאמר 'שמח זבולון בצאתך' - מהעולם הזה, על דרך שאמרו רז"ל ברוך אתה בצאתך מהעולם הזה, כי 'יששכר באהלך' - במחיצתך לעולם הבא, ולא תחוש כי לא למדת חכמה ומה תעשה שם עם יששכר, לזה אמר שמח זבולון - כי שם תזכה לתורה, ויהיה לך נחת שיששכר באהלך בגן עדן, עכ"ל.

ומקור חידוש זה - דחלקו של זבולון בתורתו של יששכר אינו רק לענין השכר אלא גם שיזכה בעצמו לדעת את התורה - הביא שם החיד"א מספר שכחת לקט (ערך גמילות חסדים אות ד') בשם סודי רז"י¹⁴.

וכן כתב מרנא החפץ חיים זצ"ל בשמירת הלשון (שער התורה פ"ו): ודע עוד שנמצא בספרים הקדושים שהאדם המחזיק לומדי תורה, אף על פי שהיה עם הארץ בעוה"ז, זוכה שלעתיד

¹³ רש"י כתב כדבריו אלו גם בפרשת ברכה עה"פ (ל"ג י"ח) שמח זבולון בצאתך, ושם הוסיף 'לפיכך הקדים זבולון ליששכר', וכדאיתא כאן במדרש רבה (וכן בתנחומא פרשתנו אות י"א). ולא ידעתי מדוע השמיטו רש"י כאן, אף שבמדרשים נאמר כן על ברכת יעקב, (וכאן לכאורה נצרך יותר לתת טעם להקדמתו, דיעקב בירכם לפי סדר תולדותם כמש"כ הרמב"ן בפר' ויגש מ"ו י"ח, משא"כ בברכת משה). ומצאתי שעמד על כך בספר נפש הגר (פיטרקוב תרס"ו) בפר' וזאת הברכה.

¹⁴ וכן הובא בילקוט ראובני (פרשת ראה אות ע"א) בשם סודי רז"א. ועי"ע מעיל צדקה מבעל השבט מוסר סי' תכ"ד, וראה עוד מה שביאר בזה בספר ארץ צבי (להרה"ק רבי צבי הירש מוואידיסלאוו אביו של הרה"ק רבי בונם מפשיסחא זצ"ל, עיר הצדק בית ט'), ובספר דורש טוב (פיטרקוב שנת עת"ר, ח"א דרוש כ"ג).

החתם סופר (ליקוטים שבסוף חלק דברים, על תהלים) פירש בדרך זה הכתוב בתהלים (ל"ז כ"ה) נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם: אע"פ שהייתי 'נער' מנוער מכל חכמה ומדע, מכל מקום 'גם זקנתי' - כזקן ויושב בישיבה, כי מימי 'לא ראיתי צדיק נעזב' - כי מכיון שראיתיו שוב לא היה נעזב, כי פתחתי ידי לו והענקתיו מטובי ועשרי, ועי"י זה הייתי חולק עמו בחכמתו כאילו יגעתי ומצאתי, כשמעון אחי עזריה (סוטה כ"ט), לכן זקנתי בהיותי נער, על דרך (משלי י"ח ט"ז) מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו, עכ"ל.

ידע גם הוא את התורה. ובאמת דבר פשוט הוא, כיון שיש לו חלק בעצם שכר תורתו, וידוע דהתענוגים הגדולים שבגן עדן מתהוים מעצם רוחניות התורה, ממילא צריך לידע את התורה. וכן כתב בספרו שם עולם (ח"א פט"ו בהגהה, ח"ב פ"ו בהגהה), ופירש נמי הכתוב שמח זבולון בצאתך דהיינו בצאתו מן העולם אין לו לדאוג כלל ויוכל לשמוח כי בודאי חלקו שמור שם וישיג שם ידיעת התורה הרבה מתורת יששכר שהיה יושב באהליו.

דברים נפלאים בענין זה כתב בספר עץ חיים (קובץ מאמרים אודות החזקת תורה, וילנא תרפ"ו, מאמר קנין התורה) על דברי המשנה (אבות פ"ב מ"ז) 'קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא': והנראה להוסיף עוד בזה ע"פ מאי דמבואר בספרים הקדושים שהמחזיק ללומדי תורה אף כי לא למד בעצמו ישיג לעוה"ב ידיעת התורה שלמד חבירו על ידו. **ושמעתי מהגאון הצדיק בעל החפץ חיים שליט"א** דגם מסביר ההכרח לומר כן, דאיתא בפסחים (נ"ג:) כל המטיל מלאי לכיס של תלמיד חכם זוכה ויושב בישיבה של מעלה שנאמר (קהלת ז' י"ב) בצל החכמה בצל הכסף, וכן הוא בירושלמי (סוטה פ"ז ה"ד) עתיד הקב"ה לעשות צל לבעלי מצות בצל של בעלי תורה מאי טעמא כי בצל החכמה וגו', ופירש קרבן העדה דלבעלי מצות היינו המחזיקים ללומדי התורה, ואם נאמר דמחזיקי התורה לא ישיגו שם ידיעת התורה אם כן איזה זכות הוא להם שישבו בישיבה של מעלה ולא ידעו כלל מאי דקאמרי רבנן, הלא אדרבה חוב וצער גדול הוא להם. ונצייר נא לעינינו אם יושבו איש פשוט אצל גדולי בעלי תורה המפלפלים בלימודם והוא יושב כאלם לא יפתח פיו הלא צער גדול יהיה לו מזה אפילו אם יהיה רק לזמן קצר, ומכל שכן בעולם העליון עולם הנצחי, וכדמצינו בבבא קמא (צ"ב:) שמשה רבינו ע"ה התפלל על יהודה דלא הוה ידע מאי דאמרי רבנן. וההכרח לומר מזה שמחזיקי התורה ישיגו שם ידיעת התורה ממש כאילו למדו בעצמם, וכלשון המדרש רבה 'תורתך של יששכר שלך הוא'. **ומעשה היה בימי הגר"ח זצ"ל מוואלאזין שראה איש אחד בחלום שהיה מכירו בחיים לאיש פשוט, וזה היה בזמן שנחלקו גדולי הדור במין בגד אחד לענין שעטנז, ושאל לו אז הגר"ח ז"ל איך מורים בזה במתיבתא דרביעא, ואמר לו ההלכה עם כל המקורות**¹⁵. ומזה אנו רואים עוד דמחזיקי התורה לא רק שקונים להם עוה"ב, אלא שקונים להן דברי התורה בעצמם, והן הן הדברים הנקנים בכסף. ומיושב עוד יותר לשון התנא 'קנה לו דברי תורה', עכ"ל¹⁶.

והנה בפרשת דרכים (סוף דרוש כ"ד) הוכיח מהגמרא בפסחים (נ"ג:) גבי תודוס איש רומי דהמהנה תלמיד חכם מנכסיו חשוב כאילו איהו גופיה צורבא דרבנן ויש לו דין תלמיד חכם שאין מנדין אותו (עי' מו"ק י"ז.). ולפי מה שנתבאר י"ל דטעם הדבר הוא על דרך 'כל העומד לזרוק כזרוק דמי וכל העומד לפדות כפדוי דמי' (ב"ק ע"ו:), דמאחר שעתיד לדעת את התורה יש לו כבר מעתה דין ת"ח¹⁷.

¹⁵ וראה בספר דברי ישעיהו (להגר"י חשין זצ"ל, עמוד ק"ט) שהביא בשם החפץ חיים מעשה זה מהגר"ח מוולוז'ין באופן אחר קצת.

¹⁶ וסיים שם: ומעתה יתבונן מעט כל מי שיש לו מוח בקדקדו, הן כמה יגיעות יגעים אלו הבעלי תורה, לא יגעת ומצאת אל תאמין, והם שמים לילות כימים וממיתים עצמם באהלה של תורה, וחיים חיי צער ולחץ נורא, וכל מי שמחזיק בהם אשר לרוב הם חיים חיי רווח ועונג, והראיה שאם יציעו לפניהם לשבת בד' אמות של הלכה ולחיות חיי צער ולחץ כאלה בודאי לא יאבו ולא ישמעו לזה, ובכל זאת הם קונים להם ידיעת התורה וחיי העולם הבא בכספם ועושים באמת עסק מוצלח. ומה נמלצו דברי הכתוב (משלי ג' י"ח) ותומכיה מאושר, שהוא אושר יוצא מדרך הרגילות, לא יגע ולא עמל וזוכה לתורה ועוה"ב. ועל המחזיקים באמת יש להמליץ 'אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו' (פסחים נ.). - שלא יגע במוחו, עכ"ל.

¹⁷ ובזה יומתק מה שהביאה הגמרא (בפסחים שם) הא ד'כל המטיל מלאי לכיס ת"ח זוכה ויושב בישיבה של מעלה שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף' לענין תודוס איש רומי, (עיי"ש דלכן לא גזרו עליו נידוי כי מטיל מלאי לכיס של ת"ח היה), שהרי מהא ד'בצל החכמה בצל הכסף' הוא דמוכח שמחזיקי התורה ישיגו שם ידיעת התורה, כמו שביאר בעץ חיים הנ"ל.

ע"פ מה שנתבאר יתכן לבאר מאמר הגמרא (ריש ע"ז): לעתיד לבוא מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר למי שעסק בה יבא ויטול שכרו, מיד מתקבצין ובאין עובדי כוכבים וכו', אמר להם הקב"ה במאי עסקתם, אומרים לפניו רבש"ע הרבה שווקים תקנינו הרבה מרחצאות עשינו הרבה כסף וזהב הרבינו וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל כדי שיתעסקו בתורה, (פירש"י: שיהא להם פנאי, שמוצאין להשתכר בשוק ומוצאין מזונותיהן וצרכיהן בלי טורח ומתעדינן במרחצאות), אמר להם הקב"ה שוטים שבעולם כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם וכו'. כלום יש בכם מגיד זאת שנאמר (ישעיה מ"ג ט') 'מי בכם יגיד זאת' ואין זאת אלא תורה שנאמר 'וזאת התורה אשר שם משה', מיד יצאו בפחי נפש¹⁸.

וצ"ב טובא מה שאמר להם הקב"ה בסיום דבריו 'כלום יש בכם מגיד זאת ואין זאת אלא תורה', דמהיכא תיתי שיהיה בהם מי שידע את התורה, הלוא הם עצמם לא טענו שעסקו בתורה אלא באו ליטול שכר מכח מה שסייעו ביד ישראל לעסוק בתורה (ראה בהגהות פורת יוסף שבסוף המסכת בע"ז שם), ועל כך כבר השיבם הקב"ה דכל מה שעשו היה אך לצורך עצמם¹⁹. ועוד, הא קי"ל (סנהדרין נ"ט). דעובד כוכבים שעוסק בתורה חייב מיתה, וא"כ מנא להם ידיעת התורה²⁰. (וכבר עמד בזה מהר"ש אלגאזי בזהב שיבא שם והניח בצ"ע, ועיי"ע להחיד"א בפתח עינים שם).

אמנם לפי מה שהתבאר דמי שהחזיק תורה יזכה בעצמו לדעת את התורה לעתיד, י"ל דזהו שבחן הקב"ה את אוה"ע, דאם נכון כדבריהם שכל מה שעשו היה עבור ישראל - היה להם עתה לדעת את התורה. ונמצא דמה שאמר להם 'כלום יש בכם מגיד זאת' הוא המשך למה שהשיבם דכל מה שעשו היה לצורך עצמם, דממה שאינם יודעים את התורה מוכח שלא היתה כוונתם בשביל ישראל, ועל כן אין להם במעשיהם זכות של סיוע ללומדי תורה. ואחר הוכחה ניצחת זו מיד הם יוצאים בפחי נפש.

[אף שחידוש הוא לומר דגוי שהחזיק תורה יזכה לדעת את התורה לעתיד, יש להמתיק הדברים ע"פ ביאורו של הגר"ר יעקב קמנצקי זצ"ל באמת ליעקב (פר' וזאת הברכה ל"ג י"ח) וז"ל: אבל צריך לבאר האידך באמת תהיה לו ידיעה זו, והלא למעשה הוא לא למד כל ימיו, ואפילו אי נימא שמלמדים לו את כל התורה כשעולה לישיבה של מעלה, אבל הלא אין התורה נקנית לאדם אלא ע"י חיים שלמים של עמל ויגיעה, ויששכר עצמו הוצרך לחזור על

¹⁸ וידוע ביאורו של הגר"י בדברי הגמרא הללו (חידושי מרן רי"ז הלוי עה"ת ריש פרשת בראשית). ויצויין שכביאורו כבר כתב הגה"ק רבי שלמה קלוגר זצ"ל בספר עבודת עבודה בע"ז שם, והגה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין זצ"ל בפרי צדיק פרשת וירא אות א', וכן בשם משמואל פרשת וארא תרע"ד, ראש השנה תרע"ח, סוכות תרע"ט.

¹⁹ בספר טעם ודעת פרשת בא (עה"פ והיה הדם לכם לאות) הביא שכן תמה הגר"י: מהי קושיית הגמרא כלום יש בכם מגיד זאת דהיינו תורה, והלוא הם לא אמרו שעוסקים בתורה אלא מתעסקים לחזק לומדי תורה, ותירץ שקושיית הקב"ה שאם הם כ"כ דואגים לתורה לאחרים למה לא דאגו לעצמם ללמוד התורה, והיינו כלום יש בכם זאת, עכ"ל. אך צ"ע כדהקשנו הא עכו"ם שעוסק בתורה חייב מיתה.

²⁰ בבית הלוי פרשת יתרו (עה"פ בשה"ש ישקני מנשיקות וגו') כתב: ובזה מובן מה דאיתא בריש מסכת ע"ז דלע"ל מניח הקב"ה ס"ת בחיקו ויאמר מי שעסק בה יבא ויטול שכרו, מיד מתקבצין עובדי גלולים ובאין בערבוביא כו', ולבסוף יאמר להם כלום יש בכם מגיד זאת ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. דבתחילה כשרואין דמניח ספר תורה בחיקו סבורין דרק הך דבכתב סגי ומתקבצין גם הם דיש מהם שעסקו בה, וישיב להם כלום יש בכם מגיד זאת דזאת נקראת תושבע"פ וכו'. (וראה רבינו בחיי פרשת כי תשא ל"ד כ"ז דמשמע מדבריו כביאור הבית הלוי). אמנם צ"ע דהא גם בתחילה לא מצאנו כלל שבאו בטענה שעסקו בה. וגם מהיכ"ת שיעסקו בה הא נאסר להם, וכדכתבנו.

ומרן הגר"ח קניבסקי שליט"א השיב לי בזה דהטענה על אוה"ע היא שלא נתגיר.

תלמודו מאה ואחת פעמים עד שהוברר לו הענין כל צרכו, ואיך יזכה זבולן לזה ע"י לימוד חד פעמי. והנראה בזה ע"פ מה דאיתא במסכת נדה (ל':) שמלמדין את כל התורה כולה לאדם בזמן שהוא עובר, וכשיוצא לאויר העולם בא מלאך וסוטר על פיו ומשכחו כל התורה כולה, עיי"ש. וביאור הענין הוא דבאמת היה אפשר לכל אדם ללמוד את התורה כולה בלא עמל ויגיעה, אבל מכיון דאדם לעמל יולד ואין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה אז משכיחין ממנו את כל התורה שקיבל בלי שנתייגע ועכשיו כשנולד מתחיל הוא בעבודת חייו, והיינו שהוא צריך לעמול בכוחות עצמו כדי לקנות שוב את התורה שנשכחה ממנו. ולפי"ז נפתח לנו פתח להבין ענין הזבולן, שמכיון שהוא התייגע כל ימיו לפרנס את יששכר בשביל שיוכל לעמול בתורה א"כ הוא קיים את חיוב היגיעה המוטלת על האדם, וא"כ כשעולה לישיבה של מעלה אז חוזרת התורה שלמד בימי עוברו ונעשית שלו. וא"כ אין הפשט שהוא קונה את ידיעת התורה בלא עמל אלא שהעמל שלו מתרכז בפרנסת יששכר והלימוד עצמו כבר נעשה ע"י המלאך בזמן עיבורו, עכ"ל.

והנה יש לדון אם הא דמלמדים כל התורה לעובר במעי אמו הוא גם לעובר גוי, דאף שלפי פשוטו מסתבר שאין מלמדים, מכל מקום מדברי רבינו יהודה החסיד נראה שגם לגוי מלמדים, דכתב בטעמי מסורת המקרא (ירושלים תשמ"א, וכן הוא בספר הקדמון פענח רזא, ובתוספות השלם עה"ת) עה"פ (בראשית ד' א') ותהר ותלד את קין: **'ותהר' אותיות 'תורה'**, שמלמדים לנער תורה בבטן אמו, שנאמר (איוב כ"ט ג') בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך חשך, אין 'נרו' ו'אורו' אלא תורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, בהלו נרו ר"ת 'בן', נרו עלי ראשי ר"ת 'נער' - שמלמדים לנער תורה, **עלי ראשי לאורו ר"ת 'ערל' - אפילו לערל**, עכ"ל. והנה מש"כ שמלמדים תורה 'אפילו לערל', נראה דכוונתו שמלמדין אפילו לגוים שנקראו ערלים (שהרי כל עובר בבטן אמו הוא ערל דעדיין לא נמול), וכדאיתא בנדרים (ל"א:): שאין הערלה קרויה אלא לשם עובדי כוכבים שנאמר כי כל הגוים ערלים. וראה בעיון יעקב (נדה ל':): שכתב דהטעם שמלמדים את הולד כל התורה במעי אמו הוא כדי שלט יבעט ויצא, והחיד"א בפתח עינים (נדה שם) כתב שלפי דבריו על כרחך שגם לגוים מלמדים תורה בבטן אמו, ועיי"ש שנתקשה בזה, ורצה לומר דמלמדים אותם רק את השבע מצוות שלהם. וביפה ללב (להג"ר יצחק פלאגיי זצ"ל, ח"ג יו"ד סי' רמ"ו אות א"ד) נקט נמי שלגוי מלמדין כל התורה, עיי"ש דבריו. ויש להביא ראיה מב"ב (ט"ו: ובתוס' ד"ה בפירוש) דאיכא למ"ד שאיוב מאומות העולם הוה, והרי הגמרא בנדה דורשת הא דמלמדים אותו כל התורה מהנאמר באיוב ויוסף איוב שאת משלו ויאמר מי יתנני כירחי קדם וגו' בהלו נרו עלי ראשי וגו', ומוכח מזה דגם לגוים מלמדים כל התורה.

מעתה לפ"ד הגר"י קמנצקי זצ"ל דמה שזוכה המחזיק תורה לדעת התורה לעתיד הוא מכח מה שלמד במעי אמו, יש מקום לומר שגם גוי שהחזיק לומדי תורה בחייו יזכה מכח זה שלעתיד תחזור אליו התורה שלמד בימי עיבורו].

.....

הטעם שאחרי מיתת יעקב אבינו לא הזמין יוסף את אחיו לסעוד על שולחנו

ויראו אחי יוסף כי מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו (נ' ט"ו)

פירש רש"י: מהו 'ויראו', הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא קרבן. (וראה תרגום יונתן כאן).

במדרש (ב"ר ק' ח') מבואר הטעם לכך שלא קירבם לסעוד על שולחנו אחרי מיתת אביהם, וז"ל: וישב יוסף מצרימה וגו', ר' לוי אמר שלא זמן לסעודה. א"ר תנחומא הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, אמר לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור ועכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן²¹.

וטעם זה איתא נמי בתרגום יונתן עה"פ (נ' כ') 'ואתם חשבתם עלי רעה אלקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב', וז"ל (מתורגם ללשון הקודש): ואתם חשבתם עלי מחשבות רעות - שמה שלא ישבתי אתכם לאכול מפני שאני שומר לכם שנאה הוא, ומאמר ה' חשבה עלי לטובה - כי אבי הושיב אותי בראש ומפני כבודו שמעתי, ועתה אינני שומע למען אזכה להעשות לנו הצלה כיום הזה להחיות עם רב מבית יעקב.

אמנם בדברי התרגום יונתן מבואר חידוש גדול בפשט הכתוב, שלא פירש את דברי יוסף 'אתם חשבתם עלי לרעה וגו'' כפשוטו לענין מכירתו לעבד, אלא לענין הריחוק שריחקם בסעודה לאחר מיתת אביהם. וביאר שהטעם שנהג יוסף באופן זה וריחקם בסעודה הוא משום שרצה על ידי כך להעשות להם הצלה להחיות עם רב, וזה ביאור המשך הפסוק שאמר יוסף לאחיו 'למען עשה כהיום הזה להחיות עם רב'.

אלא שהדברים לכאורה אין להם ביאור, דמה נתינת טעם היא דלכך לא הסכים לשבת עמם בסעודה למען יזכה להחיות עם רב, (וכבר עמד בזה בנזר הקודש על ב"ר ק' ח', עיי"ש שנדחק).

נראה לבאר, דהנה במדרש ובת"י מבואר שלא קיבל לשבת בראש מפני כבוד אחיו, אך עדיין טעון ביאור דהיה לו לקבל להושיב אותם בראש וכך יוכל לסעוד עמם. וביפה תואר עמד על כך וכתב: ולישב למטה לא היה יכול מפני כבוד מלכותו, עכ"ל. ועדיין צ"ב, למה לא מחל יוסף על כבודו, דדין 'מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול' לא היה שייך ביוסף, כמו שכתב האור החיים בפרשתנו (מ"ז כ"ט)²². וצ"ל שהיה חשש דאם יהיה נשמע במצרים שיוסף מזלזל בכבוד המלכות יעבירוהו ממלכותו. ומה שלא היה רוצה יוסף שיעבירוהו מהמלכות היה אך כדי שיוכל להמשיך לפרנסם ולהחיות עם רב²³.

²¹ בטעם הדבר שלא הסביר יוסף לאחיו למה אינו מזמינם, כתב בספר חידושי הלב כאן שיוסף סבר שאחיו יבינו מעצמם שהוא אינו מזמינם משום כבודם, ולא עלה על דעתו האפשרות שאחיו יסברו שהוא אינו מזמינם משום שהוא שונאם. וראה במדרש משנת רבי אליעזר (פרשה שביעית) שהביא מכאן 'שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא יוצא ידי המקום', דאחי יוסף לא היו יודעים מה היה בלבו שלא זימנו.

²² וז"ל האוה"ח: לטעם זה הוא ששלח לקרוא לו שידע שימחול על כבודו והגם שאמרו ז"ל מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, דוקא מלך ישראל שנמשח ומלך על ישראל, אבל מלך כזה במציאות זה יכול למחול על כבודו, עכ"ל. [ובלא"ה היה נראה שלא היה ליוסף גדר 'מלך', כמש"כ רש"י עה"פ (מ"א מ') רק הכסא אגדל ממך 'שיהיו קורין לי מלך', וכן שם (פסוק מ"ד) 'אני פרעה - אני אהיה מלך']. אך יצויין שבהפלאה (כתובות ק"ג.) מבואר לא כן, עיי"ש.

²³ בעיקר דברינו שיוסף חשש שיעבירוהו מן המלכות, יצויין לדבר חידוש מופלא שכתב הגה"ק רבי שלמה קלוגר זצ"ל (חכמת התורה, פרשתנו עמ' תקט"ז) עה"פ (נ' י"ד) וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו, וז"ל: נראה הכוונה דלאחר מיתת יעקב נסתלק יוסף ממלכותו, ולכך אמר שישב רק ישיבה פשוטה כשאר אחיו במצרים. או דאפשר שבעבור שאמר (פסוק כ"א) אנכי אכלכל אתכם וגו' ותלה הדבר בו שהוא יפרנסם כאילו בידו תלוי הדבר ולא תלה הגדולה בבעליו - בידו ית', לכך הענישו הקב"ה שנסתלק ממלכותו ונעשה איש פשוט כשאר

מעתה מובן דזהו שאמר להם יוסף דהטעם שאיננו סועד עמם הוא משום שלשבת בראש איננו מקבל מפני כבודם, ולשבת למטה איננו יכול למען יזכה להיות להם להצלה להחיות עם רב.

[והנה דברי התרגום יונתן 'להעשות לנו הצלה כיום הזה להחיות עם רב מבית יעקב' - דמשמע שעדיין היו זקוקים באותה שעה להעשות להם הצלה ע"י יוסף - היה נראה לפרש לפי מה שהביא הרמב"ן (מ"ז י"ח) מהתוספתא (סוטה פ"י) דכיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב ליושנו²⁴. אלא שמהתרגום יונתן (נ' ג', וכן מ"ז ז') לא משמע דס"ל שחזר הרעב²⁵. ונראה לפרש ע"פ מה שמבואר ברש"י ריש פרשתנו דכשנפטר יעקב אבינו התחילו לשעבדם, (ומפרשי רש"י כתבו ליישב דבריו עם מה שכתב בפרשת וארא ו' ט"ז 'שכל זמן שאחד מן השבטים קיים לא היה שעבוד', וביארו באופנים שונים שהתחיל אז רק מקצת שעבוד). ומובן דלכך היו זקוקים שיוסף יעמוד להם לעזר ולהצלה שלא יכבידו עליהם השעבוד. וכן מבואר ברא"ם שם 'שיוסף חי אחר פטירתו של יעקב נ"ד שנה ואי אפשר לשעבדם בחייו שהיה מושל בכל ארץ מצרים'. וראה בשנות אליהו מהגר"א (בחידושים שאחרי מסכת ברכות) שהעצה הרעה על קושי השעבוד יעצו תיכף אחר מיתת יוסף²⁶. ומסתבר מזה שכל זמן שהיה יוסף חי מנע מהם לחשוב מחשבות ועצות על בני ישראל. ואתי שפיר לפ"ז דברי יוסף 'להעשות לנו הצלה כיום הזה'].

אחיו. וזהו שאמר 'וישב יוסף מצרימה', ו'הוא ואחיו' שוה להם - ישיבה פשוטה בלי מלוכה כלל, ואתי שפיר. ועיין במדרש פרשת בשלח (שמו"ר כ' י"ט) בפסוק וחמושים עלו בני ישראל, שלכך נענש יוסף שהיה עצמותו עמהם ארבעים שנה במדבר, בעבור שאמר 'אנכי אכלכל אתכם', וא"כ י"ל ג"כ כמו שכתבתי אני, ואתי שפיר, עכ"ל.

ויש לעיין בדבריו, דהא מצינו שאחרי ששבו מצרימה עוד אמר יוסף לאחיו (נ' כ"א) 'ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם' ומשמע שעדיין היתה היכולת בידו לפרנסם, ומוכח מזה שלא נסתלק ממלכותו. ואולי יובן לפי מה שביאר הגרש"ק שהיה זה עונש על הא גופא שאמר 'אנכי אכלכל אתכם', דלפ"ז בזמן שאמר להם יוסף כן עדיין לא נסתלק מהמלכות, ורק אחרי שאמר להם כן הוא דנענש. אמנם יש להעיר, שהרי הא ד'וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו' - שמזה דייק הגרש"ק שיוסף נסתלק ממלכותו וישב ישיבה פשוטה כשאר אחיו - היה עוד קודם שאמר יוסף 'אנכי אכלכל אתכם'.

²⁴ וראה כלי יקר (נ' י') שזה היה טעם האבל הכבד שעשו מצרים ליעקב, ועי"ע משך חכמה (שם).

²⁵ ובספרי (פרשת עקב עה"פ לא כארץ מצרים היא) איתא מחלוקת בזה, ודעת רשב"י ד'אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימים בחייהם ובטלים לאחר מיתתן'.

²⁶ הרמב"ם באיגרת תימן כתב דהשעבוד התחיל בשנת השבעים לאחר שירד יעקב אבינו למצרים. וזה אתי שפיר עם דברי הגר"א דאחר מיתת יוסף כבר היתה העצה על שעבודם הקשה, שהרי יוסף מת בשנת השבעים לירידתם למצרים, (כדאיתא שם בשנות אליהו: 'יוסף היה כשירדו למצרים ל"ט שנים והיה חי ק"י שנים נמצא משעת ירידה למצריפ עד שמת יוסף ע' שנים').

דיוקים מדברי המדרש בענין כיבוד אב וכיבוד אחיו הגדול

במדרש (ב"ר ק' ח'): וישב יוסף מצרימה וגו', ר' לוי אמר שלא זמן לסעודה. א"ר תנחומא הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, אמר לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור ועכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן.

מדברי המדרש הללו יש להביא ראיה לכאורה לשיטת הרמב"ם (פ"ו מהלכות ממרים ה"ו) דאף לאחר מות האב חייב בכבוד אחיו הגדול, (כמו שהוכיח בדעתו המנחת חינוך במצוה ל"ג אות א'), דבמדרש כאן מבואר שאחר מיתת יעקב 'אינו בדין' שישב יוסף למעלה מראובן מטעם שהיה בכור. וצ"ע מכאן לשיטת הרמב"ן (סה"מ שורש ב') דאחר מיתת האב אין חיוב לכבד אחיו הגדול (וכן נקט רעק"א בשו"ת ח"א סי' ס"ח)²⁷.

עוד יש להוכיח מדברי המדרש כשיטת הפוסקים שהביא בגליון מהרש"א (יו"ד סי' ר"מ סכ"ב, בשם הלכות קטנות ח"א סי' קכ"ג, ושו"ת שבות יעקב ח"א סי' ע"ו) דחיוב כבוד אחיו הגדול הוא דוקא גדול האחים שנכנס במקום האב, ודלא כמו שכתב הברכי יוסף (שם אות טו"ב ד"ה ודע, בשם האר"י) שיש לכבד כל אחיו הגדולים ממנו²⁸. דהנה מבואר במדרש שיוסף חש רק מפני כבוד ראובן שהיה בכור ויהודה שהיה מלך, ומשמע שלא היה חייב בכבוד שאר אחיו הגדולים ממנו²⁹.

גם יש להביא ראיה מדברי המדרש כאן דלא כחידושו של היערות דבש (ח"ב דרוש י"ב) שכתב: ואת אמך - לרבות אחיך הגדול (כתובות ק"ג:), כתבה התורה אצל 'ואת אמך' להורות כי מחוייב לנהוג כבוד לו, כי אילו היה גורם היזק לאמו בבטן ביציאה היה נמנע לידתו³⁰, וא"כ יש לנהוג כבוד כמו אביו ואמו, שאף הוא סיבת לידתו, אמנם אח מאב אין צריך לנהוג בו כבוד, לכך נאמר הריבוי באם, עכ"ל³¹. דמדברי המדרש כאן עולה דיוסף היה חייב בכבוד ראובן הבכור אף שהיה אחיו מאב ולא מאם.

²⁷ בספר שירת דוד כתב ליישב שאפילו אם לא היה מחוייב בכבודו לאחר מיתת אביו, מכל מקום דבר הגון הוא לכבדו, כענין שמבואר ביו"ד (סי' ר"מ סכ"א) לענין אשת אביו ובעל אמו שאע"פ שאינו חייב לכבדם לאחר מיתת אביו או אמו מכל מקום דבר הגון לעשות כן, וה"ה י"ל לענין כבוד אחיו הגדול ולזה חשש יוסף. ויש להעיר דמלשון המדרש 'אינו בדין' שאשב למעלה מהן נראה דדינא קאמר.

והנה אין להקשות מדכתיב (ל"ה כ"ט) ויקברו אותו עשו ויעקב, דפירשו הרשב"ם והחזקוני שם: 'לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו כבוד', דמוכח לכאורה שאף אחר מיתת אביהם היה חייב בכבודו. דהתם על כרחך לאו מדינא הוא שנהג כן, שהרי קנה ממנו בכורתו, אלא שלא היה רוצה לעורר חמתו. וכן נראה מדברי הרד"ק שם: הקדים עשו לפי שהיה בכור, ואע"פ שמכר בכורתו יעקב היה נוהג בו כבוד ומקדימו לפניו מעת שהשלים אתו, עכ"ל. וראה מש"כ הרמב"ן ר"פ וישלח (ל"ב ה') דיעקב היה מראה לעשו כאילו אין המכירה ההיא אצלו כלום וכי הוא נוהג בו כבכור להוציא את המשטמה מלבו.

²⁸ ועיי' שו"ת חת"ס (ח"ו סי' כ"ט). והמדקדק בדברי החת"ס בפרשתנו (תו"מ ד"ה ויראו אחי יוסף) יראה שנקט נמי דהחיוב הוא לכבד כל אחיו הגדולים ממנו.

²⁹ שו"ר שכבר עמד בזה בשבט סופר בפרשתנו עה"פ (מ"ט ה') שמעון ולוי אחים, ועיי' מה שכתב בזה.

³⁰ עיי' מדרש תנחומא (פ' כי תצא ד') דעשו כשיצא ממעי אמו חתך מיתרין שלה והשחית רחמה שלא תלד עוד. וכ"כ רש"י בתהילים (ק"ט י"ד).

³¹ ועיי' שביאר עפ"י דברי רש"י בפרשתנו עה"פ (מ"ט ה') שמעון ולוי אחים. וכן כתב בתפארת יהונתן פ' ויגש (עה"פ ויותר הוא לבדו לאמו, והו"ד בדעת תורה למהרש"ם יו"ד סי' ר"מ סכ"ב), ושם כתב כן בשם הזוה"ק דדוקא אחיו מן האם מחוייב לכבד הגדולים ממנו אבל לא אחיו מן האב, כי הלימוד הוא מיואת אמך' ואמרינן היכא דקאי קאי. אך יש להעיר על דבריו, דבזוה"ק (ח"ג פ"ג). איתא: ברא בוכרא חייבין כל

אמנם יש לדחות ראיה זו, דהנה הגר"י פיק זצ"ל (בהגהותיו על היערות דבש) וכן במנחת סולת (מצוה ל"ג אות ה') תמחו על חידושו של היערות דבש דנסתר מדברי תשו' הרא"ש (כלל ט"ו ס"ו) וכן בשו"ע יו"ד (סי' ר"מ סעיף כ"ב) שכתבו להדיא חייב אדם בכבוד אחיו הגדול בין שהוא אחיו מאביו בין שהוא אחיו מאמו, וכן הסכמת כל האחרונים מבלי חולק.

ויתכן ליישב דבריו, דהנה בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ע"ו) כתב בתשובה לשאלה אם מחוייבים בכבוד אחותו הגדולה: לפי שכבוד וגדולת אביו ואמו יורש בנם הגדול להניח כתרם לבנם הגדול, ע"כ מחוייבים לכבד אחיו הגדול כי לו משפט הירושה כבוד וגדולה, וא"כ בבת לא שייך כל זה. ומטעם זה יפה פסק בתשו' הלכות קטנות דאינו מחוייב לכבד רק אחיו הגדול שהוא הראשון, ולא השני אף שגדול ממנו בשנים, והטעם כמש"כ כיון שאינו יורש גדולת אביו וכו', עכ"ל השבות יעקב. ונראה דגם להיערות דבש החיוב לכבד את גדול האחים הוא בין מן האב ובין מן האם, דזהו בכלל כיבוד אב ואם - דהבן הגדול נכנס במקומם לכבוד וגדולה, ומצד זה אין חיוב לכבד מי שגדול ממנו אם אינו גדול האחים. אלא שחידש היערות דבש דאיכא עוד חיוב אחר מטעם שלא קלקל רחם אמו בצאתו לאויר העולם, ומצד זה החיוב לכבד את כל אחיו הגדולים ממנו ולא דוקא את גדול האחים, אלא דטעם זה שייך דוקא באחיו מן האם³². וממילא אין סתירה לדבריו מפסק השו"ע, דהשו"ע מיירי דוקא בגדול האחים וכמש"כ הפוסקים הנ"ל, ובזה אכן איכא חיוב בין באחיו מן האב ובין באחיו מן האם. ושו"ר בשו"ת פרי השדה (ח"ג סי' קע"א) שהלך בדרך זה ליישב דברי היערות דבש.

ואם כנים הדברים, אין סתירה מדברי המדרש לחידושו של היערות דבש, דאף שהשבטים היו אחיו הגדולים של יוסף רק מאב ולא מאם, מכל מקום היה מחוייב בכבודו של ראובן שהיה גדול האחים. [ואדרבה, יהיה מדויק לפ"ז הטעם שנקט המדרש דיוסף נמנע מלזמנם רק משום כבוד ראובן הבכור ולא משום כבוד שאר אחיו הגדולים].

.....

אחיו ביקריה דהא כתיב כבד את אביך ואוקמוה רבנן 'את' לרבות אחיך הגדול. הרי דמייתי הילפותא מקרא ד'את אביך', וכבר עמד בזה במנחת סולת (מצוה ל"ג אות ה').

וראה בערך ש"י (יו"ד סי' ר"מ סכ"ב) שהביא כעין דברי היערות דבש בשם האריז"ל. והביא סייעתא לדבריו מהמדרש (דברים רבה ו' ט'): אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שמאביך ולא מאמך סופך בבן אמך תתן דופי. (וראה עוד להחיד"א בשו"ר ברכה יו"ד סי' ר"מ).

³² וצ"ל דס"ל להיערות דבש דהדרשה מן הכתוב נצרכת דוקא לגבי החיוב הזה שמרבה כל מי שגדול ממנו, אבל החיוב לכבד את גדול האחים הוא בכלל עצם החיוב דכיבוד אב ואם ואין צריך לזה קרא. וזהו שביאר דלכך הדרשה היא מ'ואת אמך', דהחיוב הנוסף הזה - דילפינן מקרא לרבות כל הגדולים ממנו - הוא דוקא באחיו מן האם.

האם בנטילת הבכורה מראובן נפקע החיוב לכבדו מזיו אחיו הגדול

וילכו גם אחיו ויפלו לפניו וגו' (נ' י"ח)

במגילה (ט"ז:): א"ר בנימין בר יפת א"ר אלעזר היינו דאמרי אינשי תעלא בעידניה סגיד ליה, תעלא [פירש"י: קרי ליה ליוסף (בתמיה)], מאי בצירותיה מאחוה, אלא אי איתמר הכי איתמר - וישתחו ישראל על ראש המטה (מ"ז ל"א) א"ר בנימין בר יפת א"ר אלעזר תעלא בעידניה סגיד ליה.

בתועפות ראם על ספר יראים (סי' רכ"א אות ה' בסופו) כתב בשם הגדול ממניסק זצ"ל להוכיח מגמרא זו כשיטת הרמב"ן (סה"מ שורש ב') דלאחר מיתת האב אין חיוב לכבד אחיו הגדול, 'דאי לא תימא הכי שפיר בציר יוסף מאחיו הגדולים ממנו'.

ולכאורה יקשה מכאן על שיטת הרמב"ם (פ"ו מהלכות ממרים הט"ו) דאף לאחר מות האב חייב בכבוד אחיו הגדול, (כמו שהוכיח המנחת חינוך במצוה ל"ג אות א' ממה שכתב גבי אשת אב ובעל האם דהחיוב הוא רק בחיי האב והאם, ואילו באחיו הגדול לא כתב כן).

נראה ליישב ע"פ מה שכתב החתם סופר (תו"מ ד"ה ויראו אחי יוסף) לבאר הטעם שלא זימן יוסף את אחיו לסעוד על שולחנו אחר מיתת אביהם (ראה רש"י נ' ט"ו), דמאחר שלא היה חייב בכבודם אין ראוי להושיבם על שולחן המלך, ורק בחיי אביהם הושיבם על שולחנו משום דכבוד אב דומה לכבוד מלכות. ומה שלא היה חייב בכבוד אחיו הגדולים כתב החת"ס דלפי שיטת הרמב"ן דהחיוב לכבד אחיו הגדול הוא רק בחיי אביו מובן בפשטות דאחר מיתת אביהם בטל חיוב כבודם. 'ולשיטת הרמב"ם דכבוד אחיו מצות עשה בפני עצמה היא וגם לאחר מיתת האב חייב בכבוד אחיו הגדול - י"ל משנתן יעקב בכורה ליוסף אפרים ומנשה כראובן ושמעון ושכם אחד על אחיך נמצא הרי הוא האח הגדול ולא המה'.

ולפי דבריו מיושבים גם דברי הגמרא במגילה אליבא דהרמב"ם, דהטעם שלא היה יוסף בציר מאחיו הגדולים - אף שיש חיוב לכבדם גם אחרי מיתת האב - הוא משום שיעקב העביר הבכורה מראובן ליוסף (כמפורש בדברי הימים א' ה' א', ועי' ב"ב קכ"ג). ולו משפט הבכורה, ולכן אין להוכיח ממה שנפלו אחיו לפניו הא דתעלא בעידניה סגיד ליה, כי 'מאי בצירותיה דאחוה'³³.

אבל יש להקשות על כך מדברי המדרש (ב"ר ק' ח'): וישב יוסף מצרימה וגו', ר' לוי אמר שלא זמן לסעודה. א"ר תנחומא הוא לא נתכוון אלא לשם שמים, אמר לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור ועכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן, עכ"ל המדרש. הרי שיוסף היה חייב בכבוד ראובן 'שהוא בכור', ומוכח דאף אחר שניטלה הבכורה מראובן וניתנה ליוסף לא נפקע החיוב לכבדו.

והיה נראה לכאורה דשאלה זו - האם העברת הבכורה מראובן הפקיעה את החיוב לכבדו - תליא במהות החיוב לכבד אחיו הגדול, דיש לחקור אם הוא מדין כבוד האב או שהוא חיוב בפני עצמו. ובמנחת חינוך (מצוה ל"ג אות א') תלה זאת במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן, דלפי הרמב"ן שהחיוב הוא רק בחיי האבות הרי שהוא מחמת כבודם כי רצונם בכך. אבל לדעת הרמב"ם שחייבים אף לאחר מותם היינו ד'לא מחמת כיבוד אבות נגעו בה רק דהיא גזירת הכתוב'³⁴.

³³ ומצאתי שכן כתב בארז מישרים (פ"ד סק"ו) על דברי הגמרא 'מאי בצירותיה מאחוה', דמאחר שהבכורה ניתנה ליוסף א"כ היה יוסף הגדול והבכור ולא היה חייב בכבוד אחיו.

³⁴ וכן מבואר בשיטה מקובצת (כתובות ק"ג): ודרשין מ'את' יתירא אשת אב ובעל אם משום דהיינו כבוד אב ואם, וכדמשני הני מילי מחיים, ומוי"ו יתירא אייתי אחיך הגדול דהויא ליה כבוד באפי נפשיה ולא שייך

ומעתה לפי שיטת הרמב"ם דהחיות הוא אף לאחר מיתת האב משום שהוא דין כיבוד בפני עצמו ולא מחמת כיבוד אבות נגועו בה, י"ל דלאו כל כמיניה דהאב להפקיע חיות כבוד זה, וממילא אף שהעביר יעקב את הבכורה מראובן ליוסף, עדיין היה יוסף חייב בכבודו, דסוף סוף אחיו הגדול הוא וגזירת הכתוב היא לכבדו. אמנם לשיטת הרמב"ם דהוא משום כבוד אביו כי רצונו שיכבדו בנו הגדול, הרי שבכגון דא שהעביר יעקב הבכורה ממנו תו אין חיות לכבדו.

ולפ"ז אתי שפיר דעת המדרש לשיטתיה מיניה וביה, שהרי מדברי המדרש מוכח כשיטת הרמב"ם דהחיות לכבד אחיו הגדול הוא גם אחר מיתת האב, (דמבואר במדרש שאחרי מיתת יעקב לא היה בדין שישב יוסף למעלה מראובן), ומובן היטב דהיינו טעמא נמי דס"ל שהיה יוסף חייב בכבודו של ראובן אף שהעביר יעקב הבכורה ממנו, ודוק.

אלא שלדברינו אלו שוב לא יעלה יפה מה שכתבנו לעיל - בביאור דברי הגמרא במגילה 'מאי בצירותיה מאחווה' לשיטת הרמב"ם - דאף שהחיות לכבד אחיו הגדול הוא גם אחרי מיתת האב, מכל מקום לא היה יוסף חייב בכבודם מחמת העברת הבכורה מראובן. ובאמת שבדברי החת"ס חזינן דלא כדברינו, שהרי נקט בדעת הרמב"ם דלכן לא היה חייב יוסף בכבוד אחיו הגדולים אחרי מיתת אביהם מהטעם שהבכורה הועברה אליו. ומוכח דאף שכבוד אחיו היא מצוה בפני עצמה ס"ל דמחמת שהעביר יעקב הבכורה ליוסף נפקע ממנו החיות לכבוד אחיו הגדול. ולפי דרכו אתי שפיר נמי הביאור בדברי הגמרא.

אם יעקב היה מחוייב לכבד את עשו מדין אחיו הגדול

יש לדון גבי יעקב שקנה הבכורה מעשו, אם לאחר מכן היה חייב בכבודו מדין אחיו הגדול.

ונראה שנחלקו בזה הראשונים. דבספר חסידים (סימן תתרט"ו) כתב: ופרשת וישלח יעקב מלאכים נכתבה להודיע וכו' שיכנע אדם לפני אחיו, שנאמר כבד את אביך - לרבות אחיך הגדול, עכ"ל. ומבואר מדבריו שיעקב היה חייב בכבודו של עשו מדין אחיו הגדול, אף שמכר לו את בכורתו.

אמנם הרמב"ם ר"פ וישלח (ל"ב ה') כתב: ודע כי הכבוד הזה שהיה יעקב עושה לאחיו בפחדתו לאמר 'אדני' ו'עבדך', בעבור כי המנהג בצעיר לתת מעלה וכבוד אל הבכור כאלו הוא אביו, כאשר רמזה לנו גם התורה לרבות אחיך הגדול, והנה יעקב לקח בכורתו ואת ברכתו ועשו שוטם אותו עליהם, ועתה היה מראה לו כאלו אין המכירה ההיא אצלו כלום וכי הוא נזהר בו כבכור ואב להוציא את המשטמה מלבו, עכ"ל. ומשמע מדבריו דמחמת מכירת הבכורה באמת תו לא היה יעקב חייב בכבודו, ובמה שכתבנו הראה כאילו אין המכירה כלום.

ולכאורה בזה יהיה תלוי בחקירה הנ"ל לאידך גיסא, דכיון שביעקב ועשו היתה המכירה בינם לבין עצמם - ולא כבראובן שאביו העביר ממנו הבכורה - נמצא דאם החיות לכבד אחיו הגדול הוא מחמת כיבוד אביו לא תועיל מכירת הבכורה להפקיע ממנו חיות הכבוד, דסו"ס רצון אביו וכבודו הוא שיכבדו בנו הגדול. אולם אם הוא דין בפני עצמו ולא מחמת כבוד האב י"ל דמועילה המכירה להפקיע חיות הכבוד.

אלא שלפ"ז לשיטת הרמב"ם שמדין כבוד האבות הוא ולכן אין חיות אחרי מיתתם היה צ"ל שיהיה יעקב מחוייב בכבוד עשו גם אחרי מכירת הבכורה, וצ"ב אם כן מה שעולה מדבריו ר"פ וישלח דמחמת מכירת הבכורה נפקע החיות לכבדו, ויש לעיין.

בכלל כבוד אב ואם, עכ"ל. וכן מדויק בדברי החת"ס שכתב בדעת הרמב"ם 'דכבוד אחיו מצות עשה בפני עצמה היא'.

מחלוקת במדרש אם ניטלה הבכורה לענין יחוס בכורה

איברא דמצינו מחלוקת בחז"ל אם מה שניטלה הבכורה מראובן היה רק 'בכורת ממון' או גם 'בכורת יוחסין'. דאיתא במדרש (ב"ר פ"ב י"א): א"ר יהודה בר סימון קשה היא שלשלת יוחסין לפני הקב"ה שתעקר ממקומה, הה"ד ויהי בשכון ישראל וכתוב ויהיו בני יעקב שנים עשר וגו' בני ראובן בכור ישראל, אמור מעתה בכורת ממון ניטלה ממנו ולא ניטלה ממנו בכורת יוחסין דכתיב (ד"ה א' ה' א') ובני ראובן בכור ישראל. ר' לוי ור' סימון, חד מנהון אמר לא לראובן להתייחס, ואוחרנא אמר אין מיחסין ליוסף אלא לראובן, עכ"ל.

ומחלוקתם היא בביאור הכתוב בדברי הימים א' (ה' א') 'ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתייחס לבכורה'. דחד מנהון דאמר במדרש 'לא לראובן להתייחס' ס"ל דהכתוב 'ולא להתייחס לבכורה' קאי על ראובן ופירושו שראובן לא יתייחס עוד לבכורה. ואוחרנא דאמר 'אין מיחסין ליוסף אלא לראובן' ס"ל דזה פירוש הכתוב, דאף שניתנה בכורתו ליוסף מכל מקום - 'ולא להתייחס לבכורה' - לא היה זה לענין יחוס הבכורה.

וכהדעה השניה במדרש כתב הרשב"ם בבבא בתרא (קכ"ג): ולא להתייחס לבכורה - לא שיקרא בכור ניתנה לו בכורה, דלעולם ראובן קרי 'בכור ישראל' אלא ליטול שני חלקים כבכור, כדכתיב אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. וכן פירש הגר"א באדרת אליהו (דברי הימים שם): ולא להתייחס לבכורה - פי' שלא נתנה הבכורה ליוסף אלא ליטול פי' שנים כבכור, אבל יחוס הבכורה נשארה לראובן³⁵.

ופשוט דבמחלוקת זו תלוי נידון דידן - אם אחרי העברת הבכורה מראובן עדיין היה יוסף חייב בכבודו. ויובן דהמדרש שביאר דיוסף לא זימנן לסעודה כי אינו מן הדין שישב למעלה מראובן - אזיל בשיטת מאן דאמר ד'ולא להתייחס לבכורה' קאי איוסף, כלומר שיחוס הבכורה נשארה לראובן. ואילו ביאורנו בגמרא מגילה 'מאי בצירותיה מאחוה' אליבא דהרמב"ם - דלא היה ליוסף חיוב כבוד לאחיו בגלל שניתנה לו הבכורה - אתי שפיר לשיטת מאן דאמר ד'ולא להתייחס לבכורה' הכוונה דראובן לא יתייחס עוד לבכורה³⁶.

.....

³⁵ וכן נראה מפירש"י בדברי הימים, ועיי' במלבי"ם. ועיי' רש"י פרשת וישלח (ל"ה כ"ג).

³⁶ וכן נקט החתם סופר - בדבריו הנ"ל - אליבא דמ"ד זה. וראה בצרור המור פרשת ויגש (מ"ו ד') דעיי' שניתנה הבכורה ליוסף 'הוא היה קם תחת אביו'.

והנה על דרך זה יש לבאר שנחלקו הרמב"ן וספר חסידים הנ"ל בענין מכירת הבכורה של עשו ליעקב, אם היתה רק לענין ממון או גם לענין כבוד, ואכמ"ל.

יוסף זכה להיות דמות שור במרכבה על ידי שעמד בנסיון

ויאמר אלהם יוסף אל תיראו כי התחת אלקים אני. ואתם חשבתם עלי רעה אלקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב (נ' י"ט-כ)

המפרשים התקשו בביאור מה שאמר להם יוסף 'כי התחת אלהים אני'³⁷.

והנה רש"י פירש שהוא בלשון בתמיה, אבל בתרגום מבואר שהוא בניחותא (וכמו שכתב רבינו בחיי: ואין הה"א של תמיה אבל היא ה"א ודאית. ובדעת זקנים מבעה"ת: התחת כמו אל תחת).

יתכן לבאר דברי תשובתו של יוסף לאחיו, בהקדם דברים מופלאים שנמסרו בשם הגה"ק רבי שמשון מאוסטרופוליא זצ"ל, כפי שהובאו בספר אמרי דעת (ליקוטים מתורת הגאון רבי מאיר שפירא מלובלין זצ"ל): אמר בשם הרה"ק ר"ש מאוסטרופולי הי"ד, במרכבה חרותים 'שור' 'נשר' 'אריה' ו'אדם' על גביהם, וידוע ד'אדם' רומז על יעקב אבינו ע"ה כדאיתא בזוה"ק, ו'שור' רומז על יוסף כנאמר (דברים ל"ג י"ז) בכור שורו הדר לו. והנה יוסף זכה לזה יען כי פטפט ביצרו והתגבר עליו, ולכן נקרא יוסף הצדיק. והרי כל זה נגרם לו מסיבת ירידתו למצרים שמכרוהו אחיו לשם, ואשת פוטיפר התגרתה בו והתגבר על יצרו³⁸. לזאת אמרו לו אחיו 'אנא' - כלומר בתחילה לא היה במרכבה אלא 'אנא' - ראשי תיבות 'אדם' 'נשר' 'אריה', ואם כן מה הפסדת בירידתך למצרים, שהרי עכשיו 'שאנא' - נוסף ש' של 'שור', ונעשה 'שור' 'אדם' 'נשר' 'אריה', וא"כ רק הרווחת שבזכות זה זכית להיות במרכבה³⁹.

[הוספה נאה איתא על כך בספרים הקדושים⁴⁰, דזהו שאמרו לו 'שאנא' לפשע עבדי אלקי אביך', דהנה 'אלקי אביך' ראשי תיבות 'אי לאו האי יומא כמה יוסף איכא בשוקא' (ע"פ לשון הגמרא פסחים ס"ח:), והכוונה שאם לא אותו היום שמכרוהו לא היה מגיע למעלתו

³⁷ דמשמעות דבריו בפשטות שאפילו אם ירצה להרע להם לא יוכל, וצ"ב וכי נתכוון לומר שאם היתה היכולת בידו להרע להם היה עושה זאת. ועוד, שהרי הבחירה נתונה ביד האדם, (וכן הקשה האלשיך: ומה זו תמיהא כי הלא בעל בחירה הוא ויש לאל ידו לעשות). גם צ"ב מה הוסיף להם יוסף כעת במה שאמר 'ואתם חשבתם עלי רעה אלקים חשבה לטובה וגו'' - הרי דברים אלו כבר אמרם להם מתחילה ולמרות זאת חששו עתה לאחר פטירת אביהם. עוד יש להבין איזה קשר יש בין 'התחת אלקים אני' לתשובתו שאלקים חשבה לטובה.

³⁸ מקור לדברים אלו נמצא בזוה"ק (ח"ג י"ד): אמר רבי יצחק, כתיב בכור שורו הדר לו וגו', יוסף בגין דנטיר להאי ברית זכה בשור דאיהו קדמא לקרבנא. אמר ליה רבי יהודה, אי הכי אמאי אתברך במלה דאיהי שמאלא, בימינא מבעי ליה, דהא כתיב (יחזקאל א' י') ופני שור מהשמאל וכו'.

ובענין זה ראה פרי צדיק (לחנוכה אות ב') דצדיק הוא שכובש יצרו בגבורתו והוא מרכבה למדת צדיק והוא בקדושה בכור שורו הדר לו וגו' בהם עמים יגח, והוא נגד קליפת עשו שהוא שור נגח. ובשיח יצחק (ח"א דרוש בענין ב' נונין של ויהי בנסוע, אות קל"ד) ביאר דלכן יוסף הוא שטנו של עשו שהוא 'שור נגח', ומנין יעשו' עם שור למעלה 'סמאל' בגימטריא 'שור'. ועי"ע נזר הקודש על ב"ר (ע"ג ה').

³⁹ ראה חתם סופר בפרשתנו (ד"ה אנא) ובתורת משה (ד"ה והגאון) שהביא כע"ז משמו של 'הגאון הקדוש אלקי מו"ה שמשון מאוסטרופוליא זצ"ל'. וראה קרוב לזה בנר ישראל בשם הרה"ק מרוזין זצ"ל.

⁴⁰ כן איתא בספר אמירה יפה (אות של"ז) בשם החוזה מלובלין זצ"ל, ובשפתי קדושים בפרשתנו בשם הרה"ק רבי יצחק מקעשנב זצ"ל. וראה ספר בית אהרן להג"ר אהרן רייזמאן זצ"ל (קרובו וידידו של בעל הקצור שו"ע הגר"ש גנצפריד זצ"ל, בפרשתנו). ובספר אוצר אפרים הביא בזה מעשה פלא ששמע מפ"ק האמרי חיים מויזניץ זצ"ל, שהרה"ק רבי אריה ליב מקעשניאב אמר ככל הדברים הללו (וכן הוא בספרו גבורות אריה פרשתנו ד"ה ועתה), והרה"ק מסאווראן לא קיבל דבריו והקפיד על שעשה נטריקון משם ה', אבל הרה"ק מאפטא נעמו לו הדברים מאד. (ועיקר הרמז בר"ת 'אלקי אביך' כתב גם בספר דמשק אליעזר להג"ר אליעזר דן רלב"ג זצ"ל בפרשתנו).

העצומה להיות במרכבה, אלא היה כמו כל יוסף אחר דאיכא בשוקא, ורק ע"י פשע אחיו בא לידי כך שגם בערות מצרים הצליח לעמוד בנסיון עד שזכה למעלה זו].

והנה איתא בתוספות השלם עה"ת (השלמות לפי' ויחי, עה"פ התחת אלקים אני): ביוסף כתיב 'התחת אלקים אני' וביעקב נאמר 'התחת אלקים אנכי', לפי שהאבות הן הן המרכבה, יעקב דמות אדם שנאמר (יחזקאל א' י') ודמות פניהם פני אדם - דמות פניהם סופי תיבות 'תם', ויוסף דמות שור, עכ"ל התוספות. [ובתוספות השלם (נ' י"ט אות ג') איתא נמי על דרך זה, וביארו הא דגבי יעקב נאמר 'התחת אלקים אנכי' ואילו יוסף אמר 'התחת אלקים אני', וז"ל: כי דמות יעקב אבינו ידענו שהוא בכסא, לכך אמר יעקב אבינו 'אנכי' בגימטריא 'כסא', אבל ביוסף לא היה לו כסא - 'רק הכסא אגדל ממך'. ולפי שיעקב בכסא וכן יוסף הוא פני השור ונהפך לכרוב וכו' (עי' חגיגה י"ג): לכך 'אלה תולדות יעקב יוסף'⁴¹, זהו (תהלים פ' ב') 'כצאן יוסף יושב הכרובים'⁴²].

מעתה נפלא הדבר דעל מה שביקשוהו 'שא נא לפשע עבדי אלקי אביך' - דכפי שביאר ר"ש מאוסטרופוליא היתה בקשתם מצד שע"י מה שעשו לו זכה להיות במרכבה - השיבם יוסף 'אל תיראו כי התחת אלקים אני', דאכן מטעם זה הוא נענה לבקשתם, כי אף שחשבו עליו רעה - 'אלקים חשבה לטובה' שעל ידי כך הגיע למעלה עליונה זו שהינו 'תחת אלקים', וכדפירשו התוספות שהוא פני השור שבמרכבה.

*

יתכן לפרש בזה גם המשך דבריו של יוסף 'אלקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב'.

דהנה כתב הרמב"ן עה"פ (פרי' ברכה ל"ג י"ז) בכור שורו הדר לו: כי בעבור שבירך יוסף בתבואות - דימה אותו לשור, כי רב תבואות בכח שור (משלי י"ד ד'). ובתורת המנחה (לרבינו יעקב סקלי תלמיד הרשב"א, פרשת מקץ דרשה י"ז) כתב: וכיון שסיפר החלום ליוסף מיד התבונן שעיקר שפע ברכת העולם באה מכח השור שהוא בשמאל דכתיב ורב תבואות בכח שור, מצפון זהב יאתה (איוב ל"ז כ"ב), עכ"ל. ומה שכתב 'מכח השור שהוא בשמאל' כוונתו להא דמבואר ביחזקאל (א' י') ודמות פניהם פני אדם ופני אריה אל הימין לארבעתם **ופני שור מהשמאל** וגו'. וכמו שכתב המהר"ל בגבורות ה' (פרק מ"ז): וחלק מדת העושר לשור וכו' ודבר זה מבואר ע"פ החכמה ג"כ כאשר ידוע כי פני השור מן השמאל וזה צד צפון שנקרא שמאל ודרום ימין, ואמרו חכמים (ב"ב כ"ה): הרוצה להעשיר יצפין⁴³. ובכלי יקר פרי' כי תשא (ל' י"ג) ביאר הא דחטא העגל בא מחמת רוב הזהב וחמדת הממון וז"ל: אמר משה לפני הקב"ה אתה גרמת להם בעבור רוב זהב שהשפעת להם כו' (ברכות ל"ב), וביאור הדבר כך

⁴¹ וכן כתב רבנו בחיי בפרשת וישב עה"פ (ל"ז ב') אלה תולדות יעקב יוסף: ועל דרך הקבלה יעקב יוסף, יעקב הוא הכרוב וכן יוסף, וזהו שאמר (חגיגה י"ג): אפי רברבי ואפי זוטרי, וכל אחד מהם נקרא 'נער' הוא שכתוב (הושע י"א א') כי נער ישראל ואוהבהו, וכתבי ביוסף 'והוא נער', עכ"ל. וראה באר יוסף פרשת וישב עה"פ (ל"ז ג') וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו, שביאר בדרך זה מה שהביא רש"י שם מהמדרש 'שהיה זיו איקונין שלו דומה לו'. והנה לפי מה שנתבאר שיוסף זכה להיות במרכבה ע"י שהתגבר במעשה דאשת פוטיפר, יתכן דזהו ביאור מה שאמרו (סוטה ל"ו): שעמד בנסיון ע"י שראה דמות דיוקנו של אביו, דידע שאם יחטא יאבד מעלה זו שזיו איקונין שלו דומה לאביו - דהיינו שדמותו קבועה במרכבה כיעקב אביו.

⁴² וראה רבנו בחיי פרשת ויצא (כ"ח י"ג, ל' ב') שפירש כן דברי יעקב 'התחת אלקים אנכי'. וראה עוד טעמי מסורת המקרא לרבינו יהודה החסיד שם (ל' ב'). [יתכן למצוא רמז: 'כי התחת אלהים אני' בגימטריא 'בזה אני פני שור במרכבה'].

⁴³ וביערות דבש (ח"ב דרוש ו') כתב: וכל עניני חמדת עולם הזה הכל מצד שמאל, ולכך 'בשמאלה עושר וכבוד', וזהו אומרים הרוצה להחכים ידרים ולהעשיר יצפין - כי צפון שמאל, לכך נאמר מצפון זהב יאתה, והכוונה היא צד שמאל, עכ"ל.

הוא לפי שהשפיע להם רוב זהב על כן היו חמדנים ועינם לא תשבענה, ובקשו להם בצורת שור כי פני השור מהשמאל במרכבה, וכתוב מצפון זהב יאתה⁴⁴. וחשבו שמזל שור מעשיר והוא ישפיע להם עוד רוב זהב, וכמ"ש רב תבואות בכח שור, וכן יוסף המשביר לכל הארץ נקרא בכור שור, עכ"ל. ובתפארת יהונתן פר' מקץ (מ"א נ"ד) כתב: דאיתא רב תבואות בכח שור וכו', ולכך יוסף דנקרא שור דכתיב 'בכור שורו הדר לו' על כן יוסף הוא המשביר, עכ"ל⁴⁵.

מעתה לא רחוק הוא לומר דגם מה שזכה יוסף להיות 'המשביר לכל עם הארץ' (מ"ב ו') בא לו מכח מה שהיה הוא דמות השור במרכבה, דכפי שנתבאר היה ע"י שעמד בנסיון דאשת פוטיפר. ומובן אם כן דגם מה שאמר 'אלקים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב' הוא המשך לדבריו 'כי התחת אלקים אני' - דמה שמכרוהו היה לטובה שע"י זה זכה להיות פני שור שבמרכבה, ומכח זה נעשה הוא המשביר לכל הארץ.

.....

⁴⁴ ובספר הקנה (והוא ספר הפליאה, דפוס קארעץ דף צ"ח:) איתא: ומה שעשאו מזהב כי מרמז במה שהשור רומז כי הזהב מן השור הנקרא צפון והוא בא מצפון, מצפון זהב יאתה, הוא שנאמר בשמאלה עושר וכבוד - שהשור הוא הצד שמאל, עכ"ל. ובתפארת יהונתן פרשת כי תשא עה"פ (ל"ב ד') אשר העלוד מארץ מצרים: והם חשבו כי יוסף שפע שלו היה משור דמרכבה ולכך נקרא בכור שור ועל כן הבכורים עבדו לעגל וכו'. והאברבנאל כתב (מלכים א' י"ב ל"ג): לכן בחר ירבעם לקחת מהמרכבה פני שור, להוראתה על רבוי התבואות וברכת העמים, כמו שאמר ורוב תבואות בכח שור, עכ"ל.

⁴⁵ בדברי אמת (להרה"ק החוזה מלובלין זצ"ל, פר' ראה עה"פ כל הבכור אשר יולד) ביאר בדרך זה מה שאמרו בברכות (נ"ו:) דהאוכל מבשר שור בחלום מתעשר - 'משום כי פני שור מהשמאל, ושולחן בצפון' מצפון זהב יאתה' וצפון נקרא שמאל כדכתיב (תהלים פ"ט י"ג) צפון וימין.

וראה תענית (כ"ה:) לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעיגלא וכו', ופירש רש"י: מלאך הממונה על הגשמים כך שמו. וביאר היעב"ץ ש'רידיא' לשון חרישה הוא (כדאיתא בבבא קמא ל"ג: ש'רידיא' היינו שור לחרישה) וכתוב רב תבואות בכח שור וכו', עיי"ש לפי דרכו. ולמה שנתבאר כאן יובן הא דמלאך הממונה על הגשמים והפרנסה שמו 'רידיא' ודומה לעגל.